

УДК 021:004.032.6]:316.776

Тетяна Гранчак,
доктор наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник відділу
політологічного аналізу НБУВ

Бібліотечно-інформаційна діяльність і медіаграмотність

Розглянуто проблему формування медіаграмотності серед користувачів і працівників бібліотек у контексті бібліотечно-інформаційної діяльності, зокрема бібліотечного інформування, формування та організації бібліотечних ресурсів, бібліотечного контенту інтернет-середовища. Обґрунтовано, що медіаграмотність дає бібліотеці змогу дотримуватися принципів функціонування як відкритого демократичного інформаційного інституту та водночас ефективно створювати інформаційну основу для національного розвитку.

Ключові слова: бібліотечно-інформаційне обслуговування, бібліотечні фонди, бібліотечне інформування, медіаграмотність.

Сьогодні не викликає сумнівів той факт, що інформацію можна використовувати як інструмент ведення боротьби і досягнення власної мети, а результат поширення вдало сконструйованих політичних міфів зіставний із переможною військовою кампанією. Грох для різноманітних інформаційних інституцій зростає загроза бути втягнутими в інформаційне протистояння і долучитися до використання маніпулятивних технологій. В аспекті інформаційних маніпуляцій насамперед згадують мас-медіа. Втім інформаційними посередниками (від англ. *medium* — середній, проміж-

ний стан, засіб комунікацій або самовираження [13]) є не лише вони, а й інші документно-інформаційні інституції, зокрема бібліотеки, які акумулюють та зберігають різножанрову інформацію, надають до неї доступ, створюють і поширюють власні дані. Отже, питання уникнення або нейтралізації інформаційних маніпуляцій у бібліотечній діяльності, а також формування у користувачів навичок критичного мислення під час роботи з різноманітними інформаційними джерелами набувають надзвичайної суспільної ваги.

Утім, вітчизняні науковці та практики більше уваги приділяють різноманітним аспектам медіаграмотності та її формування, зокрема у шкільному середовищі, меншою мірою зосереджуються на участі у цьому процесі бібліотечних інституцій. У цьому контексті варто відзначити підручник "Медіаосвіта і медіаграмотність" (2013) [10], виданий колективом Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, в якому розглянуто медіаграмотність із позицій телебачення, кінематографа, газет, журналів, рекламної діяльності, проте не згадано бібліотеки; підручник для вчителів С. Шейбе, Ф. Рогоу "Медіаграмотність: Підручник для вчителя" (2014) [12]; підготовлені й видані Академією української преси посібники для вчителів "Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства" [9] і "Медіаграмотність та критичне мислення в початковій школі" (2017) [8]; окремі публікації та обговорення під час наукових конференцій, присвячені науковим розвідкам у галузі медіаосвіти, певним компетентностям медіаосвіти, медійним методикам і технологіям маніпулювання в медіа тощо [3; 5; 6]. Щодо бібліотечного фахового середовища, то, попри численні практичні напрацювання, теоретичного осмислення й узагальнення бібліотечних підходів до формування медіаграмотності, її значення в бібліотечній діяльності на рівні фахових наукових публікацій поки що не відбулося.

Мета пропонованої наукової розвідки — розглянути питання медіаграмотності з позицій бібліотечно-інформаційної діяльності, обґрунтувати значення медіаграмотності для функціонування бібліотеки як відкритого демократичного інформаційного інституту, що має ефективно створювати інформаційне підґрунтя для національного розвитку.

Сьогодні в умовах загострення інформаційного протистояння бібліотеки шукають відповіді на низку актуальних запитань:

1. Чи зберігати інформацію відверто маніпулятивного характеру, чий шкідливий вплив не викликає сумнівів?

2. Якщо зберігати таку інформацію, то чи надавати до неї широкий доступ, чи зробити доступною лише для обмеженого кола користувачів (наприклад, наукових працівників, які вивчають її в рамках досліджень)?

3. Чи інформувати про наявність таких відомостей?

4. У який спосіб систематизувати фонди і бібліотечно-інформаційні продукти та інформувати користувачів про їх склад і діяльність бібліотеки — за жанрово-видовим принципом (наприклад, монографії, дисертації, журнали, газети тощо) чи за тематичним (наприклад, Князівська доба, Український визвольний рух, Друга світова війна, Голодомор тощо)?

Розв'язання цих питань потребує ефективного здійснення бібліотекою функцій комплектування і надання доступу до інформації, створення і поширення нових даних, а сучасні українські реалії, пов'язані з російською агресією, анексією Криму та окупацією окремих районів Донецької та Луганської областей, надають їм додаткової гостроти. Зокрема, провідним

національним бібліотекам варто визначитися з тим, чи зберігати, за змогою, у фондах пресові видання, які виходять на окупованих територіях, адже уміщена в них інформація часто має тенденційний, ідеологізований характер і містить ознаки маніпуляції. Утім, у майбутньому ці видання можуть стати важливими історичними джерелами у дослідженні сучасних процесів.

Варто враховувати також, що різноманітні засоби контролю над формуванням і комплектуванням бібліотечних фондів закладають початок керованому впливу на маси і маніпуляції їхньою свідомістю. Показовою в цьому контексті є політика радянської влади стосовно бібліотек. За даними, наведеними А. Блюмом, у 20-ті роки ХХ ст. у СРСР було розпочато масову чистку бібліотечних фондів від "ідейно чужої" літератури [2]. Спочатку книги знищували, але до 1926 року при великих бібліотеках було створено "спецхрані" (спецховища) — відділи, куди за розпорядженням цензурних органів передавали книги й періодичні видання, які згодом надавали користувачам лише за спеціальним дозволом. Масштаби радянських спецховищ вражали: приміром, в окремих із них на 1987 рік зберігалось майже півмільйона книг і періодичних видань.

Через такий підхід бібліотеки можуть перетворитися на інструмент для поширення "потрібних" ідей і цінностей, пропаганди та ідеологічного виховання мас. За радянських часів ці установи були ланкою у низхідному інформаційному потоці в системі політичної комунікації, сприяючи поширенню ідеологічно вивіренних постулатів серед читацької аудиторії, що мало слугувати забезпеченню управлінських потреб політичної влади [4, с. 203].

Водночас принципи демократії, відданість яким декларує Україна, передбачають розвиток бібліотек відповідно до ідеології відкритого пошуку, з відкритим доступом до літератури і постійним поповненням фондів. В основі цього розвитку — принцип індивідуальної свободи: свободи наукового дослідження, політичного вибору і підприємницької активності. Історична доля бібліотеки нерозривно пов'язана з долею індивідуальної свободи. Обмеження доступу до інформації суперечить природі бібліотеки як інформаційного інституту.

Вочевидь, виконати суспільне призначення, не завдаючи шкоди спільноті, яка користується послугами певної бібліотечної установи, можна за умови, що аудиторія матиме достатній рівень медіаграмотності, аби розпізнати інформаційну маніпуляцію. Отже, з-поміж завдань, які сьогодні має вирішувати бібліотека, одним із першочергових є формування медіаграмотності (навичок критичного мислення, вміння аналізувати інформацію, визначати її вірогідність, ідентифікувати інформаційні маніпулятивні технології тощо).

Медіаграмотність розуміємо як сукупність мотивів, знань, умінь і можливостей, що сприяють добиранню, використанню, критичному аналізу, оцінюванню, створюванню та передаванню медіатекстів

різних форм, жанрів, а також аналізу складних процесів функціонування медіа в суспільстві [10].

Щодо створення і поширення нової інформації, зокрема бібліотечного контенту і бібліотечно-інформаційних ресурсів та інформування про них, сьогодні спостерігаємо два підходи. Перший передбачає нейтральний характер інформування, який забезпечують завдяки дотриманню жанрово-видового принципу.

Наприклад, на головній сторінці Національної бібліотеки Польщі розміщено відомості про наявність інформації для читачів, бібліотекарів і видавців, щодо колекцій, каталогів і бібліографічних даних, програм і послуг, інтернет-путівників тощо. Завдяки вдалій систематизації документів у колекціях можемо знайти журнали XIX—XXI ст., документи, що стосуються суспільного життя, стародруки, рукописи, музичні зібрання, електронні та картографічні документи, іконографічні та бібліологічні зібрання тощо [14].

Другий підхід — тематичний — демонструє веб-портал Президентської бібліотеки імені Б. М. Єльцина, на головній сторінці якого наведено посилання на колекції "Російський народ", "Територія Росії", "Російська мова", "Державна влада". Або Російська державна бібліотека, на веб-порталі якої серед новин жовтня 2017 року зустрічаємо, наприклад, інформацію про виставку, присвячену 100-річчю Жовтневого перевороту: "Музыкальное эхо 1917 года: 25 октября в отделе нотных изданий и звукозаписей открылась выставка, посвященная 100-летию Октябрьской революции..." [1].

Тематичний підхід в організації інформування застосували й фахівці Бібліотеки Конгресу США та Британської бібліотеки.

Тематичний підхід в інформуванні або організації бібліотечного фонду слугує додатковим інструментом для формування і збереження національної пам'яті, його доцільно використовувати для виховного впливу на користувача, пропаганди або просування певних ідейних установок. Тож завдання формування медіаграмотності нині актуальне й стосовно користувачів, і стосовно бібліотечних працівників.

Орієнтиром в інформаційній діяльності бібліотекарів України має слугувати вироблений вітчизняною бібліотечною спільнотою, затверджений конференцією Української бібліотечної асоціації 26 листопада 2013 року. Кодекс етики бібліотекаря, в якому наголошено, зокрема, на потребі дотримання у діяльності бібліотек таких підходів і принципів:

1. У сфері доступу до інформації — принципів інтелектуальної й інформаційної свободи; протистояння спробам цензурувати читання, формування фондів бібліотек, надання доступу до інформації; повага людської гідності й реалізація права особи на отримання інформації; створення умов для рівноправного, вільного та комфортного доступу користувачів до інформаційних ресурсів відповідно до міжнародних стандартів доступності.

2. Щодо нейтральності, особистої чесності та професійних навичок — моральна відповідальність за оперативність, повноту та об'єктивність інформації,

що надається в процесі бібліотечно-інформаційного обслуговування; дотримання нейтральності й неупередженої позиції щодо збирання й організації доступу до інформації та надання послуг, розмежування професійних обов'язків і власних інтересів, прагнення до того, щоб особисті переконання не заважали вільному доступові користувача до інформації [7].

Вартий уваги і вивчення досвід використання бібліотеками зваженого способу представлення актуальної інформації, спрямованого на нейтральне інформування про події, що мають суперечливу оцінку в суспільстві, який забезпечує дотримання принципу неупередженості, але водночас не виключає актуалізації в суспільній свідомості певних тем і проблем, важливих для національної пам'яті.

Такий досвід демонструє, зокрема, Одеська національна наукова бібліотека, співробітники якої уникають заідеологізованості й тенденційності в інформаційній діяльності. Ілюстративною в цьому контексті є організована в установі 5 квітня 2016 року презентація фотопроєкту "Рани" американського фотографа українського походження Джозефа Сивенького. Як ідеться в повідомленні бібліотеки, "розповіді Джозефа Сивенького, сповнені широю увагою до долі героя кожної зі світлин, — українських солдатів, часто зовсім молодих, яких було тяжко поранено і покалічено, коли вони захищали свою країну, домівки і родини, — не залишили байдужим жодного з учасників презентації. Серед відгуків відвідувачів виставки звертають увагу слова вдячності автору «...за можливість побачити й відчутти його сприйняття нашої сучасної історії, нашого болю, нашої скорботи — відчуття, що стають спільними для близьких духом людей, де б вони не народилися. На Сході чи на Заході біль і рани молодих хлопців, сльози матері над понівеченим тілом сина, безпорадність чоловіка перед нездоланною слабкістю — всюди люди відчувають однаково...»" [11].

Отже, в умовах інформаційного протистояння питання формування медіаграмотності користувачів бібліотеки та її працівників стає одним із пріоритетних, його ефективно вирішення дасть змогу без порушення принципів функціонування бібліотеки як інформаційно-комунікаційного інституту виконувати установам суспільне завдання щодо створення національного інформаційного простору та інформаційного підґрунтя національного розвитку в умовах несприятливих інформаційних впливів і загроз.

Список використаної літератури

1. Афиша // Российская государственная библиотека. — Режим доступа: <https://www.rsl.ru/ru/events/afisha/>. — Загл. с экрана.
2. Блюм А. В. Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929—1953 : [монографія] / А. В. Блюм. — Санкт-Петербург : Академический проект, 2000. — 283 с. — Режим доступа: <http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/blium/total>. — Загл. с экрана.
3. Від медіаграмотності до медіакультури: стратегії, проблеми, перспективи : тези доповідей Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Миколаїв, 27 квітня 2016 року). — Миколаїв : ОППО, 2016. — 124 с.

4. Гранчак Т. Бібліотека і політична комунікація : монографія / Т. Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2012. — 481 с.
5. Дем'яненко О. О. Еволюція наукових розвідок у галузі медіаосвіти: критичне мислення особистості як основна компонента сучасної медіаосвіти / О. О. Дем'яненко // Народна освіта : електронне наукове фахове видання. — Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4389. — Назва з екрана.
6. Дем'яненко О. О. Медіаосвіта в сучасній школі / О. О. Дем'яненко // Всесвітня література в школах України. — 2016. — № 6. — С. 3—7.
7. Кодекс етики бібліотекаря УБА // Творчість та інновації в українських бібліотеках. Інформаційно-просвітницький блог для бібліотекарів. — 2013. — 29.11. — Режим доступу: <http://libinnovate.wordpress.com/2013/11/29/кодекс-етики-бібліотекаря-уба/>. — Назва з екрана.
8. Медіаграмотність та критичне мислення в початковій школі : посібник для вчителя / Т. Бакка, В. Голошапова, Г. Дегтярьова, Р. Євтушенко, І. Іванова, С. Крамаровська, Т. Мелешенко, О. Шкребець / За редакцією О. Волошенюк, Г. Дегтярьової, В. Іванова. — Київ : ЦВП, АУП, 2017. — 196 с.
9. Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства : посібник для вчителя / Т. Бакка, О. Бурім, О. Волошенюк, Р. Євтушенко, Т. Мелешенко, О. Мокрогуз ; За ред. В. Іванова, О. Волошенюк. — Київ : ЦВП, АУП, 2016. — 243 с. — Режим доступу: http://www.aup.com.ua/uploads/МО_на_уроках_сuspilstvo_znavstva_2016_1.pdf. — Назва з екрана.
10. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / Редупор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк ; За науковою редакцією В. В. Різуна. — Київ : Центр Вільної Преси, 2012. — 352 с.
11. Презентація фотопроєкту "Рани" // Одеська національна наукова бібліотека. — Режим доступу: http://www.odnb.odessa.ua/view_post.php?id=1393. — Назва з екрана.
12. Шейбе С. Медіаграмотність: Підручник для вчителя / Сінді Шейбе, Фейз Рогоу / Перекл. з англ. С. Дьома; за загал. ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк. — Київ : Центр вільної преси, Академія української преси, 2014. — 319 с.
13. Definition of medium in English // English Oxford Living Dictionaries. — Mode of access: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/medium>. — Title from the screen.
14. Zbiory // Biblioteka Narodowa. — Mode of access: <http://www.bn.org.pl/zbiory>. — Title from the screen.

Рассмотрена проблема формирования медиаграмотности среди пользователей и работников библиотек в контексте библиотечно-информационной деятельности, в частности библиотечного информирования, формирования и организации библиотечных ресурсов, библиотечного контента интернет-среды. Обосновано, что медиаграмотность дает библиотеке возможность придерживаться принципов функционирования как открытого демократического информационного института и наряду с этим эффективно создавать информационную основу для национального развития.

The problem of forming media literacy among users and library staff in the context of library and information activities, in particular library information, formation and organization of library resources, library content of the Internet environment is considered. It is substantiated that media literacy gives the library the opportunity to adhere to the principles of functioning as an open democratic information institute and, in addition, effectively create an information basis for national development.

Надійшла до редакції 22 грудня 2017 року